

A feltétel nélküli alapjövedelem relevanciája és kérdőjelei¹

1. Bevezető

Valamely dolog (tárgy, fogalom, jelenség) megértéséhez szisztematikus vizsgálat szükséges. Először meg kell vizsgálni magát a *dolgot*, majd a dolognak más dolgokhoz való *viszonyát*, aztán a dolog *fejlődését* (*történetét*), egészen geneziséig lehatolva. Ennek, és a világról szerzett egyéb ismereteinknek a birtokában lehet kísérletet tenni a dolog lényegének *elméleti* megragadására. Ha mindezt sikerrel elvégeztük, megalapozottan tehetünk kísérletet a dologgal való teendőnk, vagyis a *jövő* tervezésére.

Tanulmányunk a feltétel nélküli alapjövedelem (FNA) kapcsán ezt a módszert követi.

2. Mi a feltétel nélküli alapjövedelem?

A feltétel nélküli alapjövedelem (FNA), ahogyan mi a továbbiakban értelmezzük, azt jelenti, hogy egy ország, régió, város minden lakosa, legyen bár szegény vagy gazdag, születésétől haláláig minden kérvényezés és jogosultsági vizsgálat nélkül, automatikusan, havi rendszerességgel egységesen akkora pénzösszeget kap az államtól (önkormányzattól, az EU-tól stb.), amely elegendő az anyagi, szellemi, kulturális, politikai stb. szempontból méltó élethez az adott társadalomban. Az FNA összege legfeljebb életkor függvényében változna (például a gyermekek után mondjuk csak 50% járna). Az FNA bevezetése egy bőkezűbb juttatással helyettesítené a mai pénzbeli szociális ellátásokat, miközben nem jelentené a többi jóléti rendszer (oktatás, egészségügy stb.) csorbítását.

Az alapjövedelemnek más, tágabb definíciói is léteznek, például amely nem az adott társadalomban méltó életet biztosító összegről szól, hanem csak egy attól kisebb rendszeres jövedelemről. Az ilyen ellátást azonban helyesebb garantált minimumjövedelemként (GMJ) aposztrofálni. Továbbá a tágabb definíció szerint az alapjövédelmet nem a társadalom minden tagja, hanem például csak az aktív korú

felnőttek kapnák. Gyakran – de tévesen – nevezik FNA-nak az olyan rendszeres, állam által biztosított jövedelmet is, amely nem feltétel nélküli, tipikusan az egyén vagy a család jövedelmi szintjéhez igazodik (ezt egészíti ki egy meghatározott összegre) vagy munkavállalási hajlandósághoz kötött.

A továbbiakban nem ezeket a tágabb definíciókat, hanem az elsőként megadott szűkebb FNA-értelmezést tartjuk szem előtt: feltétel nélküli, univerzális, a méltó élethez elegendő. Tesszük ezt egyrészt azért, mert a tágabb értelmezések kielégítő elemzése meghaladná egy cikk kereteit. Legfőképpen azonban azért, mert 1. a fenti értelemben vett alapjövedelem korunkban a gazdasági fejlettség (az előállított és előállítható termék- és szolgáltatástömeg) oldaláról nézve megvalósítható, tehát az FNA nagyon is időszerű; továbbá, mert 2. a XXI. században az FNA-gondolat értelmét, ha úgy tetszik „forradalmi” jellegét éppen az adja, hogy megszabadítaná a munkát kényszerjellegétől. Mindezek alapján tehát, bármennyire is kedvesek szívünknek az FNA-tól szerényebb, de a mai szociális védőhálónál bőkezűbb segélyezési rendszerek, gazdasági-társadalmi-történelmi értelemben ezek túlhaladtak. Nem érdemes kevesebbet vizsgálnunk, mint ami a fennálló rendszer túlélését biztosító kozmetikázások helyett valóban az általános emberi emancipáció felé tett lépést jelenti.

Bár 2010-ben az *Esély* és a *Fordulat*, majd 2013 végén az *Eszmélet* című folyóirat különszáma is foglalkozott az FNA-val, és 2013-ban az EU-ban aláírásgyűjtést folyt az FNA bevezetése érdekében, a hazai média figyelmét a téma mégis csak azt követően érdemelte ki, hogy civil szakértők egy csoportja² 2014 januárjának elején „LÉT”-konceptió néven részletes tervvel állt elő Magyarországra vonatkozóan. A LÉT nem a mi értelmezésünk szerinti FNA, hanem mindössze egy újabb segélyezési rendszer, amely feltétel nélküli garantált minimumjövedelmet biztosít, azonban a megélhetéshez nem elegendő.³ Ennek ellenére köszönet illeti a szerzőket, hogy a témát, amely a LÉT kapcsán az FNA-ról is szól, azóta is napirenden tartják konferenciák, műhelybeszélgetések formájában.

3. A feltétel nélküli alapjövedelem társadalmi hatásai

Az FNA-val, illetve annak lehetséges hatásaival kapcsolatos pro és kontra érvek sora hosszú, ezért csak a legfontosabbakra térünk ki röviden.

A méltó életet biztosító, nem megvonható jövedelem bevezetése esetén megszűnne a munkavállalási kényszer: mindenki csak olyan munkát vállalna el, olyan fizetésért, amilyet, amennyiért és amikor azt saját elhatározásából teszi. Ez sok esetben mérsékelné a munkavállalók bérigényét, hiszen nem a bérből kell megélni, miközben – külö-

nösen a piszkos, nehéz, veszélyes vagy unalmas és rosszul fizetett munkák esetében – alulról be is korlátozná azokat. A tőke és az egész társadalom is ösztönözve lenne a legrosszabb munkák jobb megfizetésére, vagy gépesítésére, vagy adott esetben önkéntes elvégzésére (pl. a kukatároló tisztántartása). Összességében a bérek alakulását a munkavállalók lényegesen nagyobb mértékben befolyásolhatnák, s már pusztán ezáltal befolyást gyakorolnának a termelés szerkezetére és technikai színvonalára.

Az FNA javítaná a bér munka minőségét is, hiszen a szabadon választott munkával az emberek jobban azonosulnak, ezért azt körültekintőbben végzik. Kritikát, újítási javaslatokat is könnyebben fogalmazznak meg, ha emiatt nem kell tartaniuk a főnök vagy a kollégák rosszallásától, féltékenységtől. A főnökök is nyitottabbak és együttműködőbbek lennének beosztottaikkal, ha nem tarthatnák sakkban őket a megélhetést jelentő munkától való megfosztás rémével. Ez a demokrácia általános erősödését is maga után vonná.

Az FNA a GDP, illetve az országban előállított, a GDP-ben hagyományosan nem szereplő, de a lakosság életszínvonalára lényeges befolyást gyakorló termékek, szolgáltatások, tevékenységek körének és színvonalának bővülését eredményezné, miközben ki-, illetve háttérbe szorítana ma piacképes, de csak gerjesztett szükségleteket kielégítő tevékenységeket. A gyermekfelügyelet, gyermekekkel való foglalkozás, sportolás, közösségi terek gondozása, otthoni ételkészítés, elromlott tárgyak megjavítása, ön- és közművelés és még ezer más, mind nagyobb mértékben és magasabb színvonalon válna lehetővé, ha a lakosság létbiztonsága és szabadideje növekedne. Kellő szabadidő hiányában e szolgáltatásokat vagy meg kell vásárolni, ami csökkenti a jövedelmet, vagy hanyagul, esetleg egyáltalán sehogy sem lehet elvégezni (mint például a test és szellem művelését), ami pazarláshoz vezet az egészségügyet, az oktatási rendszert, a rendfenntartást stb. terhelő idő- és pénzráfordítás révén. Ugyanez mondható el a nagy jövedelmi különbségek, valamint a szegénység által indukált társadalmilag káros, és/vagy jogba ütköző, és/vagy magára az egyénre nézve romboló hatású viselkedési formákról, a devianciákról, a mentális betegségekről, a bűnözésről stb. Ezeknek, illetve ezek hatásainak a kezelése a társadalom egészének anyagi-szellemi erejét, munkaidejét terheli, amit az FNA a maga jövedelemkülönbségeket és szegénységet csökkentő hatása révén jórészt meg tudna spórolni.

Az FNA-val kapcsolatos ellenvetések lényegében a bér munkaviszonyban rögzült, és annak megfelelő viselkedési és gondolkodási mintákból erednek. Így például az a kifogás, hogy az FNA esetében „senki nem dolgozna”. Mindenekelőtt emlékeztetünk rá, hogy a foglalkoztatottak aránya, amelybe mindazok beleszámítanak, amelyek a megkérdezés időpontja előtti héten akár csak 1 óra fizetett munkát végeztek, az EU27-ben napjainkban sem éri el a 70 százalékot a 20-

64 éves korosztályban, és kevesebb, mint 60 százalék a 15-74 éves korosztályban, a munkanélküliek aránya pedig az 1960-as évek óta többszörösére nőtt. Tehát ma is igen sokan vannak munka, pontosabban bér munka, és még pontosabban rendszeren megfizetett, biztos és elfogadható állás nélkül. Globálisan a foglalkoztatottak közel fele bizonytalan, többnyire alacsony bérű munkából él (alkalmi munka, kiegészítő családtag, önfoglalkoztatott stb.), ún. „sebezhető” foglalkoztatott.

Az FNA megléte esetén vélelmezett munkavállalási hajlandóságra vonatkozó reprezentatív, tehát a társadalom életkor, nem, képzettség, lakhely stb., szerinti szerkezetét tükröző felmérésekről e sorok írója nem tud. A különböző közvélemény-kutatások és kísérleti tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az FNA mellett az emberek túlnyomó része vállalna bér munkát, vagy társadalmilag hasznos tevékenységgel töltené idejét, beleértve a tanulást.⁴ Sőt, az alacsony keresetűek esetén a maihoz képest vélhetően még növekedne is a bér munka-vállalási kedv. Az FNA ugyanis gyógyír a munkanélküliségi és szegénységi csapda által ismert jelenségre. Ez a csapda abban áll, hogy a munkavállalással megszűnik, de jó esetben is jelentősen csökken a feltételhez kötött segély, miközben a munkába járás költségei (közlekedés, ruházkodás stb.) csökkentik a kapott bért. Alacsony munkabér esetén így a munkavállalással csak olyan kis mértékben nő a jövedelem, hogy azért már nem érdemes feláldozni a szabadidőt. Az FNA esetén azonban a bér munkával szerzett többletjövedelem az alapjövedelemre rakódik, így a munkavállalás még alacsony bér esetén is nagymértékben (50, 100 vagy még több százalékkal) növeli a személyi jövedelmet.

Egy másik ellenvetés, hogy az FNA esetén nem lehetne megbízható munkát – például rendszeres munkába járást – várni az emberektől. A megbízhatatlanság azonban éppen a bér munkakényszer társadalmát jellemzi, különösen a legrosszabbul fizetett, ezért a kevésbé képzett, szegény emberek által vállalt munkák esetében. Ráadásul nemcsak az ő részükről, de gyakran a munkáltató részéről is, aki nem jelenti be és/vagy nem fizeti ki alkalmazottait. Az FNA által nyújtott létbiztonság az ilyen viselkedésben való érdekeltséget csökkentené, hiszen az önrendelkezéshez való jog által nyújtott méltóság lehetővé tenné az olyan tulajdonságok megerősödését – részben spontánul, részben társadalmi-közösségi nyomásra – mint a becsület és a felelősség. Az FNA tehát nemcsak a közvetlen termelés, hanem a politikai-társadalmi viszonyok előtt is szélesre tárná a fejlődés lehetőségét.

Sokan kifogásolják azt is, hogy az FNA mindenkinek, tehát a magas jövedelműeknek is járna. Ez első pillanatra kétségtelenül visszatetsző, ám tudni kell, hogy a mindenkire egyformán érvényes szociális juttatások (pl. családi pótlék) társadalmi elfogadottsága mindig is nagyobb volt, mint a csak a rászorulóknak nyújtottaké.⁵ Továbbá, ki mondja meg, hogy egy jobb keresetű ember néhány év, sőt hónap múlva mekkora jövedelemmel fog rendelkezni? Vagy akár azt, hogy

nem hagyná-e ott magas keresetét, nem cserélné-e munkáját másra, az FNA kínálta megélhetési biztonság hátterével? A nagy munkanélküliség, a bizonytalan, prekárius foglalkoztatási formák terjedése és a válságkezelés során alkalmazott, nemegyszer ideiglenesnek nevezett intézkedések állandósulni látszanak, és még a világon (átlagosan) legjobb munkafeltételeket biztosító Európában is rontják a munkavállalók helyzetét.⁶ Mindazonáltal a polarizáció mind a tőke-munka ellentét miatt általában, mind magán a munkaerőpiacon belül növekszik.⁷ Ezért nem kevesen vannak és lesznek, akik számára az FNA nem szükséges, így megtakarításokba, esetleg luxuscikkbe fektetik, vagyis a társadalmi újratermelésre nézve kevésbé ösztönző formában használják fel. Ennek, és az így születő igazságtalanságnak az orvoslását és egyben a társadalmi tudat fejlődését is szolgálhatná például az, hogy a megkapott FNA-t bárki önként és bármikor egy meghatározott központi számlára utalhatná, és a visszaautalók neve és a visszaautalt összeg folyamatosan bárki által megtekinthető lenne az interneten, és egyéb, mindenki által hozzáférhető nyilvános fórumokon. Az FNA e cirkulációjának ösztönzésére akár serkenteni is lehet a jómódúakat, például óriásplakátokon, médiahirdetésekkal, így e marketingformák is fokozott mértékben nemes cél szolgáltatába állíthatók a gerjesztett konzumerizmus és politikai szemfényvesztés kárára. Ehhez persze az államnak azonosulnia kellene az FNA-nak nemcsak anyagi, de eszmei-politikai tartalmával is, amely az állam osztálytartalmának kérdését veti fel. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

Egyes vélemények szerint az FNA a nőket otthonmaradásra ösztönözné, ami a tradicionális nemi munkamegosztás erősítésével tovább rontaná társadalmi helyzetüket. Ez az érvelés meglehetősen álságosnak tűnik abból a szempontból, hogy egy, az emancipációt segítő eszközt, nevezetesen az anyagi függetlenséget támadja azzal, hogy az az emancipátlanságot erősíti. Mindenesetre, amennyiben ilyen tendenciák kibontakoznának, az FNA-val alátámasztott társadalom bizonyára könnyen kimódolja azokat a – skandináv államokban jórészt már ma is meglévő – eszközöket, amelyekkel ezeket orvosolhatja (pl. széles körű természetbeni szolgáltatások a családi, háztartási munkákkal kapcsolatban).⁸ Ehhez ismét az állam érdekeltisége, a társadalmi progresszió iránti fokozott elkötelezettsége szükséges.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban természetesen az anyagi megvalósíthatóságot vonják kétségbe igen sokan. A különböző számítások és a hozzájuk tartozó megoldásai javaslatok (pl. progresszív jövedelemadó, vagyonadó, áfa stb.) arra utalnak, hogy a megvalósítás elvileg még a jelenleg adott költségvetési keretek között sem lehetetlen, bár vannak, akik ennek érdekében nem elégséges, hanem csak minimumjövedelemmel számolnak.⁹ A finanszírozhatóság azonban nehezen kalkulálható ki előre, mert 1. mint arról fentebb szó volt, az FNA bevezetésével a GDP nagyságának és minőségének növekedése,

a társadalmi problémákra fordított kiadások csökkenése várható, és 2. az FNA a fizetőképes kereslet növelésével serkentené a termelést, azaz multiplikátor hatással is járna.¹⁰

A továbbiakban a FNA-t mint a kapitalizmusban megvalósítandó elképzelést vizsgáljuk, annak érdekében, hogy rávilágítsunk arra az ellentmondásra, amely egyfelől az FNA-nak a termelőerők fejlettsége szempontjából kétségbevonhatatlan jogosultsága és megvalósíthatósága, másfelől a profittermelés törvényszerűségei között feszül.

4. A múlt – A feltétel nélküli alapjövedelem története

Az FNA genezisének megtalálása végett tanulmányunkat egyfajta oknyomozó időbeli hátrálással folytatjuk.

Kezdjük mindjárt egy nem FNA-ról szóló, de mégis igen tanulságos közelmúltbeli eseménnyel! A világ egyik leggazdagabb országában, Svájcban, 2014. május 18-án a népszavazás elsőpró többséggel elutasította az ottani adók és árak mellett magasnak egyáltalán nem nevezhető 4 000 frankos havi minimálbér bevezetését. A javaslatot a szakszervezetek terjesztették elő, az üzleti szféra és a kormány hevesen ellenezte arra hivatkozva, hogy a törvényi bérminimum a munkanélküliség növekedéséhez vezetne.¹¹ Különösen a kisebb vállalatok, farmerek támadták hevesen az ötletet, mondván, hogy ilyen minimálbér mellett kiszorulnának a piacról.¹²

Az FNA azonban mégis terítéken van. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság¹³ 2014 áprilisában konferenciát szervezett az FNA-ról, ahol többek között előadást tartott Phillippe Van Parijs, belga filozófusprofesszor, az FNA régóta nemzetközileg elismert szószólója, és javaslatot tett a havi 200 eurós összeurópai feltétel nélküli alapjövedelemre. Bár az összeg csekély, ha az EU többletként biztosítaná ezt polgárainak a nemzeti ellátási rendszereken felül, egy csapásra megszüntetné a jövedelmi (mély)szegénységet és a kirekesztettség más formára is pozitívan hatna.

2014 januárjában eredménytelenül zárult az FNA-ról szóló európai civil kezdeményezés¹⁴ keretében folyó aláírásgyűjtés, mert nem gyűlt össze a szükséges 1 millió aláírás. Ez azt jelenti, hogy az európai nép pillanatnyilag lemondott arról, hogy kötelezze az Európai Bizottságot, hogy a Bizottság vizsgálja meg a javaslatot és rendezzen nyilvános meghallgatást róla az Európai Parlamentben. Alig 295 ezer aláírás jött össze, ami a 28 tagú Unió szavazóképes lakosságának mindössze 0,07 százaléka. A népesség arányában a legtöbben az igen szegény Bulgáriában írták alá (0,56%), és az aláírások száma itt közel ugyanannyi volt, mint a 11-szer több lakosú Németországban. Magyarországról 14 514-en (0,15%) adták nevüket a kezdeményezéshez, s ezzel a hetedikek lettünk a sorban.¹⁵

A kezdeményezés kudarcának oka mindenekelőtt az FNA-gondolat ismeretlensége volt, hiszen nehezen hihető, hogy mindössze ennyien szeretnének szabadulni attól a sokféle formájú létbizonytalanságtól, amelyben a mai foglalkoztatási körülmények (munkanélküliség, túlmunka, intenzív munka, részmunka, határozott idejű munkaszerződések, kisvállalkozások, alacsony bérek, ifjúsági munkanélküliség, prekárius foglalkoztatási formák stb.) miatt a társadalom döntő többsége él.

2013 nyarán a ciprusi elnök bejelentette, hogy 2014 júniusától bevezetik a garantált minimumjövedelmet, amely a kormány szerint nem igényel az állam részéről többletkiadást, rászorultsági alapon jár és munkavállalási hajlandósághoz kötött, tehát nem FNA.¹⁶

Ezt megelőzően, 2013 végén gyűlt össze Svájcban a szükséges számú aláírás ahhoz, hogy népi kezdeményezésre a kormánynak referendumot kelljen kiírni a havi 2500 svájci frank FNA bevezetésére vonatkozóan. Bár ez inkább GMJ, mint FNA, hiszen egyrészt csak a felnőtt lakosságnak járna, másrészt kevesebb mint kétharmada a szakszervezetek által javasolt minimálbérnek és kevesebb mint fele a svájci mediánjövedelemnek, a fent említett, 2014. májusi minimálbért elutasító népszavazás tükrében mégis kevésbé valószínű, hogy a svájci polgárok majd megszavazzák.

Az alapjövedelemre vonatkozó európai civil kezdeményezés 2013 januárjában indult. Nem sokkal azelőtt, 2012 decemberében alkotta meg az Európai Bizottság az Ifjúsági Garanciaprogramot, amely a fiatalok növekvő munkanélküliségén hivatott enyhíteni.

2010-ben indult az Európa 2020 nevű stratégiai program, a gyorsan növekvő, fenntartható és szociálisan befogadó Európáért.

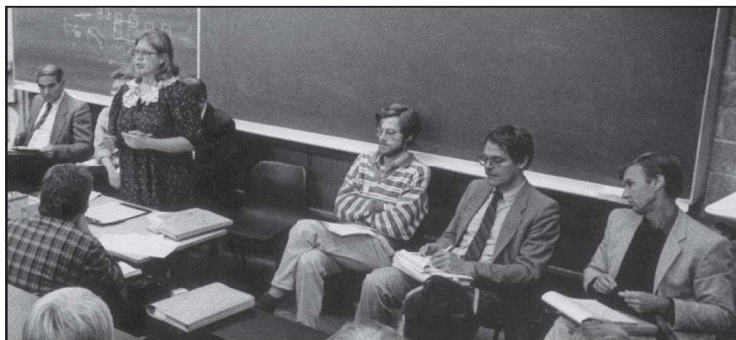
Az 2010-et az EU a szegénység és kirekesztettség elleni harc „Európai Évé”-nek nyilvánította¹⁷ azzal a céllal, hogy a közvélemény (a civil szféra) és a politika (a nemzeti kormányok) figyelmét is ráirányítsa a témára, és a szegénység enyhítése megoldásainak keresésére serkentsen.

Erre még egy 2008-as döntés alapján került sor. Annak ellenére, hogy az ezt megelőző években, amelyeket a hitelalapú fellendülés jellemezett, a szegények száma és aránya valamelyest csökkent, az Unió nem volt – nem is lehetett – elégedett. Európában 2008-ban 116 millió szegény ember élt (a lakosság 23,7 százaléka), akik közül a szociális ellátórendszer kb. 36 milliót emelt a szegénységi küszöb fölé. Így számítva a szegénységgel vagy a kirekesztettség valamilyen formájával 80,5 millióan (16,4%) küszködtek. Ezért a Bizottság 2008 során kidolgozta, és októberben, már a Lehman Brothers csődjének bejelentése után, de még azelőtt, hogy a válság hatása érződött volna, meghirdette a fent említett szegénység elleni Európai Évet.

Az európai FNA-ra vonatkozó állampolgári kezdeményezés tehát nagyon is beleillik az Unió vezetői által deklarált célok és értékek vonalába. És különösen beleillik azért, mert a már válság előtt is

jogosan sokallt szegénység az utóbbi években csak gyarapodott. A szegénységgel és kirekesztettséggel fenyegetettek száma 2009-ben még csökkent, de azóta több mint 8 és fél millióval nőtt, 2012-ben az EU27-ben megközelítve a 122,9 milliót (24,7%), Horvátországgal együtt pedig meghaladva a 124,2 milliót. Az újonnan elszegényedőknek csak a felén segített érdemben a szociális védőháló, így mára a szociális transzferek beszámítása után 84,1 millió embert (a lakosság 17%-át) fenyegeti az anyagi-társadalmi kirekesztettség.¹⁸

Az FNA ugyan marginális, de már a kilencvenes évek óta napirenden tartott téma a balliberális társadalomtudományokban. A téma legismertebb szakértője a már említett Philippe Van Parijs, aki számos könyvvel,¹⁹ és cikkel szolgálja az FNA ügyét. Munkásságát nyilvánvalóan segítette, hogy 1986-ban – többek között az ő közreműködésével is – létrejött az Alapjövedelem Európai Hálózata (BIEN),²⁰ amely azóta nemzetközi mozgalommá erősödve felhajtóerőt biztosít az FNA érdekében kifejtett erőfeszítéseknek.

A BIEN alakuló ülése, 1986, Louvain-la-Neuve (Belgium). Balról jobbra a pódiumon: Riccardo Petrella, Greetje Lubbi, Anne Miller, Nic Douben, Philippe Van Parijs, Claus Offe, Bill Jordan. (Forrás: <http://www.basicincome.org/bien/aboutbasicincome.html#note6>)

1982-ben Alaszkában (USA) az állami olajjövedelmekre alapozva bevezettek egy feltétel nélküli jövedelemkonstrukciót, amely azonban nem biztosítja a méltó megélhetést, így a bér munkakényszer alól sem old fel: egy főre jutó évi összege az olajbevételek ingadozásaitól függ. Kezdetben ezer dollár volt, majd jelentősen esett, 2008-ban meghaladta a kétezer dollárt, és 2012–2013-ban kevesebb, mint ezer dollárt tett ki.²¹

Hollandiában 1975-től, Belgiumban 1985-től, az USA-ban pedig már korábban, az 1960-as, 1970-es években, Friedman, Tobin és Galbraith részvételével folyt vita az FNA-ról, és konkrét javaslatok is születtek, de bevezetése az ígéretes érdeklődés ellenére is megbukott a kormányok, illetve a törvényalkotók többségének ellenállásán.²² Mindez mégsem

volt egészen hiábavaló, mert a téma körüli felhajtás elősegítette a jóléti rendszerek fejlődését.

A fent nevezett az „alapjövedelem”-koncepciók részben már a születésükkor távol álltak az FNA általunk értelmezett formájától, részben a róluk folyó viták során távolodtak el tőle. A két legkritikusabb az összeg nagysága és – főként – a feltétel nélkülség. E két jellemzővel szembeni ellenállás tapasztalata fontos tanulságul szolgál, amikor az FNA-nak a kapitalizmus viszonyai között történő bevezethetőségét akarjuk megítélni.

További tanulság a múltba való hátrálásunk e pontján (1960-as, 1970-es, 1980-as évek), hogy az FNA-történelem e szakasza a kapitalizmust meghaladó alternatíva kimódolására törekvő kelet-európai rendszerek létezése idején következett be. Ez utóbbiakban ugyan a bérmunkakényszer nem tűnt el, de a széles alapzatú társadalompolitika, valamint a bérből élők – sajnos csak rövid távú – érdekeire szabott intézményrendszer (munkalehetőség biztosítása, ingyenes oktatás, egészségügy, bővülő állami bérlakásépítés, dotált kultúra és sport stb.) jóvoltából a társadalmat nem az abban élők fenyegetettségérzete jellemezte. Ez az állapot a kapitalista „Nyugaton” a „szocialista” vagy „munkás-paraszt”-kormányok hiányában csak az FNA bevezetésével lett volna elérhető, sőt túlszárnyalható. És éppen ez utóbbi tény, vagyis az, hogy az FNA a „mindenki szükségletei szerint” kommunisztikus elvét rejti, tette „feleslegessé” az FNA bevezetését az arra pedig gazdaságilag már akkor is érett kapitalista országokban. Hiszen, míg a szociális ellátórendszerek apránkénti fejlesztése révén a kapitalista országok hatékonyan tudtak konkurálni a szegényebb kelet-európai országok által biztosított társadalmi „jóléttel”, addig az FNA azt valósította volna meg, ami a jóléti demonstrációs hatást gyakorló kelet-európai országokban (még) nem is volt napirenden.

A két világháború közötti időszak a tőke erőgyűjtésének ideje a kapitalizmus új formája, a roppant vállalatokban koncentrálódó tőke által vezérelt globális kapitalizmus felé. (Ez a törekvés a Szovjetuniónak a faszizmus felett aratott győzelme miatt ekkor még kudarcba fulladt, megvalósítására csak a jóléti államok kiépítésének fent említett kényszerítője után, a rendszer-alternatíva bukásával kerülhetett sor.) A tőke ilyen erőgyűjtésének idején természetesen nem kerülhetett a politikai arénába az FNA, de még a GMJ sem, különösen nem az európai kontinensen. Az 1929–1933-as világgazdasági válság szociális hatásai azonban Keynest az állami újraelosztásra épülő elméletének kidolgozására serkentették.²³

A keynesi gazdaságpolitikává formált gondolat előzményei Angliában az angol Munkáspárthoz közel álló értelmiségi körökben (Oxford, London) születtek meg a feltétel nélkül kapott „állami bónusz”, „szociális hitel”, „nemzeti/társadalmi osztalék” ötlete formájában az I. világháború után és az 1920-as évek elején B. Russell, D. Milner, C. H. Douglas tol-

lából, és lettek értelmiségi viták tárgyai a rá következő évtizedekben az Egyesült Királyságban.²⁴ E korszak tanulsága, hogy a rendszer hibáinak észlelése és a kiküszöbölésük iránti vágy időről időre kihúzza a dugót a történelmi tapasztalatot rejtő palackból, és a szabaddá vált szellem megtermékenyíti a társadalmi-gazdasági kérdésekkel bajlódó elmét. A szellemet azonban gyorsan visszagyömöszölik a helyére, amint a fennálló rend számára kedvezőbb megoldás kínálkozik. A két világháború közti angol diskurzus a feltételnelküliségtől indult (Russell), és ennek morális és gazdasági indoklásától (Milner), Rousseau újrafelfedezésén át szükségyszerűen lyukadt ki oda, hogy egy adott kor termelőereje a múltbeli termelés és felhalmozott tudás eredménye. E közös örökségből minden állampolgárt megillet a részesedés.²⁵ Mindez azonban írott maszlát maradt, hiszen a tőke éppen a világ újrafelosztásával volt elfoglalva.

Annak az országnak a tőkéje kért nagyobb részt a profitot jelentő piacokból, amely az angolhoz képest lassabban, a franciához képest óvatosabban, a feudális örökséget magával cipelve lépett a kapitalizmus útjára. Ám ez a porosz utas fejlődés korábban, a XIX. század utolsó harmadában bizonyos értelemben meg is előzte az angol kapitalizmust: Bismarck egészség-, baleset-, rokkantság- és nyugdíjbiztosítási törvényei vetették meg a modern jóléti állam alapjait az 1880-as években. Az angol tőke ekkortájt és még jó ideig az aranystandardrendszer előnyeit élvezte, a szociális ellátórendszer kiépítéséhez csak a 1905-ben látott hozzá, de ez a rendszer egészen a II. világháború utánig meglehetősen hézagossá maradt. A bismarcki jóléti törvényeket nyilvánvalóan inspirálta az 1871-es párizsi kommun rendszerfenyegető réme. A korszak tanulsága, hogy a „munkabékét” fenntartani képes intézményrendszerek megléte esetén kevés, nélkülük nagyobb felhajtóereje van a kapitalizmus egyenlőtlenségeit csökkenteni szándékozó nagyívű gondolatoknak.

A XIX. század közepe a feudalizmusból való kiemelkedés, a nemzeti piacok és a nemzetállamok kialakulásának korszaka. A kapitalizmus általánossá válásával és megszilárdulásával lehetőség nyílt mozgástörvényei összefoglaló leírására is, amit Marx és Engels a század közepén meg is tett. Elemzésükből az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek elsődleges forrása a többletmunkának a termelőeszközök magántulajdonán alapuló kisajátítása. Ez azonban máig nehezen érthető a magántulajdon évszázadainak örökségén szocializálódott milliók számára, akik között jóindulatú értelmiségiek is szép számmal akadnak. Az amerikai Henry George például a Föld természeti kincseit közös jószágként fogta fel, és ez alapján 1879-ben megjelent könyvében földértékadó bevezetését javasolta, amelynek révén más adókat csökkenteni/megszüntetni lehet, vagy az állam alapjövedelmet fizethet polgárainak. A földtulajdonosnak a földön végzett minden munka eredménye feletti rendelkezési jogát azonban George nem vonta kétségbe.²⁶

A század első másfél évtizede a fiatal francia burzsoázia mohóságából sarjadó és egyben a kapitalizmus spóráit elszóró napóleoni háborúké, jólétről nem esik szó. Pedig a kor, amelyben ez a hosszú háború fogant, az emberi emancipáció vágyától fűtött forradalmi kor volt.

1789 a kapitalizmus születésének klasszikus évszáma: a francia forradalom és az amerikai függetlenségi háborút követő amerikai alkotmány éve. Mindkét eseménnyel szoros kapcsolatba került az angol Thomas Paine, aki 1792-ben kiadott *Az ember jogai* című művében felvázolta egy kiterjedt szociális ellátórendszer elemeit, középpontjában a gyermekeknek, a rászoruló idősöknek, rokkantak, özvegyeknek adott, adóból finanszírozott *feltétel nélküli* minimumjövedelemmel. És ezzel el is érkeztünk, ha nem is a történelem kezdetéhez, de ahhoz a pillanathoz, amely jelen társadalmi rendszerünk és egyben az FNA genezise.

A francia forradalom – mint bármely más forradalom – nem mehetett volna végbe, ha az elnyomott nép (a burzsoáziát is magában foglaló harmadik rend) nem egyesül egy mámoros történelmi pillanatra. Bár a feudális uralkodó osztály születési előjogai által monopolizált többlettermelési rendszer elsöpréséről, az egyik uralkodó osztálynak a másik általi felváltásáról, a burzsoázia szabad termelő tevékenységének megvalósításáról volt szó, a forradalomnak a fiatal, feltörekvő burzsoázia által kimunkált jelszavai egyetemes emberi értékeket hirdettek: szabadság, egyenlőség, testvériség – ami magában foglalta a társadalmi egyenlőtlenség feltétel nélküli csökkentésének igényét. Persze mindez csak addig volt érvényes, amíg az új uralkodó osztály meg nem szerezte a hatalmat, és ki nem építette saját uralmát. Azt követően már sem az elnyomottakra, sem az őket mozgósító jelszavakra, így a rászoruló *feltétel nélküli* támogatásának gondolatára nem volt szükség. Történelmi visszapillantásunk értelmét ennek az összefüggésnek a megtelepítése adta.

5. A jelen – Elméleti alapvetés

Az FNA-gondolat gyökerei tehát egészen a kapitalizmus születéséig nyúlnak vissza. Azóta bejárta a fejlett világ minden országát, és megteremtően hatott a szociális ellátórendszerekre, ám a méltó élethez elegendő, feltétel nélküli jövedelmet még sehol nem alkalmazták. Itt a következő kérdések merülnek fel: 1. Miért nem vezették be az FNA-t eddig még sehol? 2. A jóléti állam fejlődése az FNA irányába mutat-e? 3. Bevezethetik-e az FNA-t egy országban, vagy akár az országok egy csoportjában a globalizáció idején? 4. Ha valahol mégis bevezetik az FNA-t, mi garantálja, hogy később nem törlik el?

A válaszok összefüggnek. Hogy megtaláljuk őket, túl kell lépnünk a tények és jelenségek felszínes leírásán. Amikor az FNA bevezethe-

töségének kérdését, tehát az FNA és a kapitalizmus kompatibilitását vizsgáljuk, elengedhetetlen az elméleti tisztázás. A konkrét teendők kijelölése ugyanis – amely elvileg a tudomány feladata – csak az eddig megtett út, tehát a múlt és a jelen, összefoglalóan a társadalmi gyakorlat alapján lehetséges. Ez annyit tesz, hogy *helyes gyakorlat csak a gyakorlat helyes megértésén alapuló helyes elméletre épülhet.*

Induljunk ki abból, hogy az FNA-t az állam nyújtja, és most kapitalista államokban került terítékre a kérdés. Tisztáznunk kell tehát a tőkés állam működésének alapelveit.

Enhez elengedhetetlen a tőkeértékesülés, vagyis az annak feltételét jelentő versenyképesség *vas törvényének* megértése. A profit a tőke jussa, és nem más, mint a termelésben keletkezett (a foglalkoztatottak által létrehozott) új érték egy része. Akár akarja egy tőketulajdonos, akár nem, ennek a résznek az arányát úgy az új értéken belül, mint a teljes, lekötött tőkéjéhez képest hosszabb távon növelnie kell, különben versenytársai, akik ezt megteszik, a maguk jobb/olcsóbb termékeivel kiszorítják őt a piacról. A helyzet alapja a termelők elkülönültsége, vállalati formába zárttsága, tehát az, hogy minden termelőegység a maga és csak a maga javát követi: a termelőeszközök magántulajdona az önzés gyökere. A tulajdoni elkülönültséggel járó versenyharc kényszeríti a tőkét a profit újrabefektetésére, tehát a tőke felhalmozására, a növekedésre.²⁷ A növekedés útja-módja és záloga – a kapitalizmus vas törvénye – pedig az élőmunka új értéken belüli arányának leszorítása.

Persze el lehet képzelni olyan világot, ahol egyetlen vállalat sem fejleszt, így nem fenyegeti más vállalatok létét, és nem indítja el a kényszerű fejlesztések sorát, a piac szerkezete tehát tapodtat sem változik – de az nem lenne kapitalizmus. A kapitalizmus lényege, és történelmi érdemének – azaz a termelőerők robbanásszerű kifejtésének – alapja éppen az önös nyereszkesedés szabadságára épülő verseny.

És most lássuk az államot! A kapitalizmusban az állam a tőkerendszert fenntartó intézmény, működését közvetve és közvetlenül is a tőkeérdek határozza meg. Ahhoz, hogy a tőkerendszer jól működjön, a tőkének megfelelő értékesülésre van szüksége. Ez megfelelő profitrátát jelent, vagyis annyit, amennyi elegendő egyrészt a tőketulajdonosok (luxus) fogyasztására, másrészt és legfőképpen a versenyben való helytálláshoz elengedhetetlen bővítő és fejlesztő beruházásokra, kutatás-fejlesztésre, piackutatásra, reklámra stb. Az ilyen működést lehetővé tevő keretfeltételeket az állam hivatott biztosítani. A globalizáció és az EU korában a tőke- és munkaerő-áramlás előtti akadályokat már lebontották, az államok szabályozó szerepét a hazai és külföldi tőkével szemben egységesítették és nagyrészt korlátozták. A központosított jövedelem újraelosztása azonban még mindig az állam kezében van. Az állam tehát, ha „futja rá”, bevezetheti az FNA-t. És bizonyára futja, ha csak azt nézzük, mekkora GDP/fő értékkel rendelkezik ma a fejlett világ, sőt a világ általában.

A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. A létrehozott új értéken (a GDP-n) a kapitalista társadalomban, mint hangsúlyoztuk, a tőke és a munka osztozik. Ezért antagonisztikus (kibékíthetetlen) az ellentét a tőke és a (bér)munka között. Az osztozkodásban közvetítőként és szabályozóként az állam is részt vesz a termelőkől és foglalkoztatottaktól beszedett adók, járulékok, illetékek stb. mértékéig. Tekintsük át, hogyan alakul ez az osztozkodás!

A GDP-n belül a munkakompenzáció (az egyszerűség kedvéért a továbbiakban: bér) aránya a fejlett országokban az 1970-es évek óta tendenciálisan csökken (a rendszerváltó országokban ez a rendszerváltással következett be, és tendencia a fejlődő országokban is hasonló). A másik oldalon a profit/GDP arány áll: az EU27-ben ez az arány a válság előtt (2007-ben) 40 százalék volt, míg a kilencvenes évek második felében csak 38,1–38,8 százalék között alakult.²⁸

Egyes országok, országcsoportok, egyes konjunktúrapériódusokban növekvő bér- és csökkenő profitarányt mutathatnak (mint a válság óta az EU27 is), hosszabb távon azonban a trendek szükségszerűen a bér hátrányára alakulnak. Az ok a piaci verseny vastörvényében rejlik: a tőke profitabilitását, vagyis versenyképességét a költségeihez mért bevételek határozzák meg, amelyeken belül nagyságának és a többi tényezővel való összefüggésének köszönhetően is döntő a munka díja (annak járulékos költségeivel együtt). Ezért áll az egységnyi munkaerőköltség (angol nevéből ULC) minden, a követendő vagy kívánatos gazdasági, gazdaságpolitikai irányt taglaló OECD-, EU- vagy nemzetikormány-dokumentum központjában. A 2011 márciusában az akkori eurózóna tagjai által elfogadott, és 6 másik EU-tagország által is aláírt „Euro Plus Pact” a versenyképesség és a konvergencia érdekében szükséges lépések között elsőként kimondja, hogy a bérek a „termelékenységnek megfelelően” kell alakuljanak, és az EU/eurózóna vezetői az ULC nemzetgazdasági és ágazati alakulását fogják figyelni, összehasonlítva azt más eurózóna-tagországok, valamint a fő kereskedelmi partnerek teljesítményével. Merthogy az ULC „nagy és tartós emelkedése a versenyképesség erodálásához vezethet”.²⁹ Magyarán: az ULC a versenytársakéhoz képest nem nőhet (legjobb persze, ha csökken), és a kormánypolitikákat ennek kell alárendelni. Egyszóval a kormányok pontosan tudják, mire van szüksége a tőkének, hiszen minden politikai hatalom mögött gazdasági hatalom áll. De ha véletlenül nem tudnák maguktól, akkor a tőke a maga megfelelő csatornáin és lobbiszervein keresztül megmondja nekik.³⁰

Az ULC csökkentéséhez a kormányok a bruttó bérekből vont, illetve a rájuk rakódó „terhek” csökkentésével járulnak hozzá. Az Eurostat online adatai alapján az EU27-ben a piaci szereplők által az államnak befizetett szociális járulékok GDP-arányos mértéke az 1995-ös 15,2-ről 2007-ig 13,3 százalékra és – ennek tükröképeként – az állam által pénzben vagy természetben nyújtott szociális transzferek aránya 20,6

százalékról 18,8 százalékra mérséklődött. A 2008-as válság ugyan visszajára fordította a trendeket, legalábbis a szociális járulékok és kiadások arányát tekintve (amiben közrejátszott a GDP csökkenése, növekedésének lassulása is), de a válság rendkívüli állapot, és az azt megelőző hosszú távú trendek éppen azt bizonyítják, hogy ez nem sokáig marad így (a visszakorrigálás jelei már most is látszanak).³¹

A profitabilitást a béren és annak járulékein kívül mindenféle egyéb adók és járulékok is csökkentik, ezért a tőke érdekeinek megfelelő neo-liberális globalizációban a tőkét és a gazdagokat – a gazdagság elsődleges forrása is a tőke – terhelő adók csökkentése is napirenden van. 1980 és 2007 között az EU-ban a vállalati (profit-) adó több mint 45-ről 25 százalék alá csökkent. Azt követően már csak egy százalékpontot mérséklődött, s úgy tűnhet, hogy ezzel az országok adóversenye megállapodott. Ez azonban csak a látszat, ugyanis az adóverseny az adóalapok meghatározásában is folyik. Hollandiában például, ahol a 28 százalékos profitadó van érvényben, ami magasabb az EU átlagánál, a kormány előre megállapodik a betelepülő cégekkel, hogy mire számítja ezt az adót, s így a tényleges adóterhelést jelentősen mérsékelheti.³²

A GDP-nek a profit javára és a bér kárára történő újraelosztása, a profit terheinek és az állam szociális kiadásainak tendenciális csökkenése ugyanannak a folyamatnak, a tőkeértékesülés törvényének a velejárója. A tőke arra törekszik – a verseny miatt nem is tehet mást –, hogy a létrehozott új értéken belül növelje a maga részesedését. Az FNA ennek gátat szabna. Mindez pedig rendszerszinten kérdőjelezi meg az FNA finanszírozhatóságát most és – mivel a hosszú távú trendek a tőkelogikában nem változhatnak meg – a jövőben még inkább.

Különösen igaz ez a globalizáció korára, az alábbiak szerint.

Eddig láttuk, hogy a kapitalista rendszer csak akkor működik, ha a tőke (relatív, vagyis a termelési értékhez mért) költségei, így az adók, a bérek, az inputok (energia, beszállítók) árai csökkennek. Ezt a tőke nemcsak a politika befolyásolásával, hanem világ körüli mozgásával is biztosítja magának: oda települ, ahol ezek a költségek alacsonyabbak. A kormányok – minél fejlettebb gazdaságról van szó, annál inkább – versenyt folytatnak a tőkéért, hiszen a gazdaság fejlődését, a foglalkoztatás növelését csak a helyben megvalósított tőkeberuházásoktól remélhetik. Igaz, hogy végső soron ugyanez vezet a foglalkoztatás csökkenéséhez is, de a közvetlen cél („foglalkoztatás”), amely magába sűríti az osztályszempontot (a bémunka iránti igényt), mindig közvetlen és ezért öröknek tűnik. Ezért elzárja az utat a törvényszerűség hosszabb távon jelentkező eredményének megértése elől. Hiszen, még ha az egységnyi tőke csökkenő arányban foglalkoztat munkásokat és csökkenő arányú bért és adókat fizet is, mind a foglalkoztatás, mind a bér, mind az adóbevételek abszolút mértéke növekedhet a termelés kiterjesztése (több tőkének az országba vonzása) esetén. Az aránnyal és az abszolút mennyiséggel való „játék” magát a tőkét is jellemzi.

A profit rátájának csökkenését a termelés kiterjesztése révén a profit tömegének növelésével tudja kompenzálni. Persze csak addig, amíg versenytársai meg nem növelik annyira a maguk profitrátáját (vagyis nem csökkentik annyira a maguk egységköltségét), hogy azzal, például árverseny révén, az ő piaci részesedését veszélyeztetik, s ezzel rá nem kényszerítik arra, hogy profitjának rátáját is növelje.

A tánc vége tehát mindig a béarány csökkentése, hiszen ez a feltétele a profitráta növelésének. Ez a munka részesedésének csökkenését jelenti a GDP-ből, beleértve természetesen – mint láttuk – a munka javára történő állami újraelosztás csökkenését, hiszen a munka javára történő állami újraelosztás végső soron csak a tőke rovására történhet (adók, járulékok stb.). Ám itt még két dolgot kell tisztáznunk.

A béarány csökkenése (és a szociális juttatások arányának csökkenése) természetesen megvalósulhat ezek *abszolút mértékének* növekedése mellett – ha a GDP (az új érték) növekedése túlkompenzálja az aránycsökkenést. Csakhogy a tőke szükségszerűen időről időre válságba jut, veszteséget szenved, amiből csak a munka rovására tud kitörni. Ilyenkor kerül sor a munkának jutó rész abszolút csökkentésére. Úgy is mondhatjuk: a tőke mindaddig nem jut túl a maga válságán, amíg nem tud olyan szerkezetet kiépíteni, amely lehetővé teszi a termelés (a GDP) olyan növekedését, amelyben a béarány csökken.

Nemhogy a munkának jutó rész abszolút mértékének, de többnyire még arányának csökkentése sem egyszerű dolog. A dolgozók a termelés fejlődésével elvárják a béremelést, annak mértéke a tőketulajdonos és a dolgozók képviselői közti vita tárgya; az emberek követelik az állami ellátórendszerek fejlesztését is; a munkaintenzitás növelését, ami a profitnövelés jó eszköze, senki nem szereti stb. stb. A tőkének ebben a helyzetben természetes szövetsége a munkakényszer, illetve a munkanélküliség: az, hogy a munkavállalók számára a bér a megélhetés egyetlen forrása. Az FNA ettől a szavak nélkül is mindenki számára világos „érv”-től fosztaná meg a béaránycsökkentés nélkül működésképtelen tőkét.

Mindezek a folyamatok attól függetlenül hatnak, hogy mekkora a bérek induló szintje. Tehát, még ha feltételezzük is, hogy az FNA bevezetésével a bérunkát vállalkók hajlandók kevesebb bérért dolgozni, mint az FNA bevezetése előtt, a verseny akkor is tovább éltetné a tőke béarány-leszorítási törekvését.

6. A jövő – A feltétel nélküli alapjövedelem bevezethetősége

A törvényeket a kormányok írják, amelyek a liberális demokráciákban választások útján kerülnek hatalomra, de – mint azt tisztáztuk – a kapitalizmusban a tőke működőképességének fenntartása a feladatuk. A továbbiakban azt vizsgáljuk, milyen hatásokkal járna, és milyen

folyamatokat indítana be a profitorientált tőkerendszerben az FNA, és ekképpen megfelel-e a tőkerendszer érdekeinek.

Tegyük fel, hogy valahol egy adott történelmi pillanatban egy kormány bevezeti az FNA-t. Ezzel többek között a következőket érné el:

Megszüntetné a tömegek számára a munkaerő-piaci fenyegetettséget, vagyis a munkanélküliség rémét, ami a vállalatban belüli bérarány leszorításához szükséges. Az FNA-val bíró emberek a bért munkavállalás esetén is jobb alkupozícióba kerülnének, ami fékezne a tőkének a bérek leszorítására irányuló törekvését.

Alulról bekorlátozná a GDP-nek a tőke javára történő újraelosztását. Nemcsak az FNA bevezetésekor mértékéig, hanem az FNA aránya mértékéig, hiszen az FNA-t a társadalmi-gazdasági fejlődés mértékében emelni kell ahhoz, hogy FNA (tehát az adott társadalomban méltó életet biztosító összeg) maradjon. Ha az állam a tőke érdekében az FNA-t a természetbeni jóléti ellátórendszerek (oktatás, egészségügy stb.) visszaszorításával és/vagy a tőkét terhelő adók további csökkentésével próbálná kompenzálni, az FNA ügye máris elbukott. Hiszen az FNA nem lenne elegendő ezeknek a jóléti szolgáltatásoknak a piacról történő megvásárlásához és egyben a méltó és így független élet fenn tartásához, illetve (adócsökkentés esetén) az FNA finanszírozhatósága kérdőjeleződne meg.

Az FNA-val az emberek nagy részének növekedne a jövedelme, a munkaerő-piaci kiszolgáltatottság eltűnésével öntudatuk és szabaddéjük is, amit esetleg tanulásra és közösségi ügyekkel való foglalkozásra fordítanak. Mindez tartalommal tölthetné meg a demokratikus intézményeket. A pénz vezérelte média és a politikai propaganda hatékony konkurensre találna az emberek önszerveződésében, megnehezülne a tömegek manipulációja.

Hasonló okok miatt gyengülne a fogyasztói társadalom iránti vonzódás (az emberek másban is örömet találnának, mint a fogyasztásban), ami ma a tömegek kordában tartásának egyik eszköze.³³

Mindez azzal járna, hogy a tőkeértékesülés (a versenyképesség) vastörvénye értelmében a tőkének kedvezőbb befektetési területeket kellene keresnie – megindulna a tőke elvándorlása az országból. Természetesen elsősorban és először a nagyobb tőkék keresnének maguknak más országokat, mert ezek tehetik. A belföldi termelés növekvő mértékben a kisebb tőkék kezébe kerülne, amelyek azonban eleve kevésbé versenyképesek, mint a nagyobbak (például a gazdaságos üzemméretek hiánya okán), és amelyek körében nagyobb az adóeltitkolás (feketemunka) aránya. Így az állam adóbevételei csökkennének, ami rontaná az FNA finanszírozhatóságát. Továbbá a kevésbé versenyképes belföldi kistőkét szorongatni kezdené az olcsóbb az import (ami nagyobb tőkéktől, illetve az FNA-t be nem vezető országokban működő tőkéktől származik), amivel szemben az államnak valamilyen úton-módon segítséget kellene nyújtani az országban maradt tőkének.

Ez pedig nem mehet máshogy, mint az adott gazdaságban megtermelt új értéknek a tőke javára való újraelosztása formájában. Az FNA tehát igen gyorsan ellentmondana a tőkerendszer fenntarthatóságának és vice versa. Az FNA-t el kellene törölni, vagy – ami ugyanaz – mértékét csökkenteni kellene. A másik megoldás a fennálló rendszer szívébe döfné a tört: a tőkeértékesülés beáldozása az FNA érdekében megbénítaná a profitérdekű termelést, megszüntetné a magántulajdonon alapuló gazdaság létjogosultságát.

Ugyanez a helyzet, ha nem egy országban, hanem az országok egy csoportjában (pl. az EU-ban) vezetik be az FNA-t: ebben az esetben a tőke számára az Európán kívüli befektetési területek válnának kedvezőbbé.

Kézenfekvő megoldás e dilemmára, ha a világon mindenütt bevezetik az FNA-t. Tekintsünk el most attól a jelentéktelennek aligha nevezhető problémától, hogy ez a jövedelmek mai világméretű újraelosztásának 180 fokos megfordítását (a fejlettektől a fejlődők felé irányítását) feltételezi. Vizsgáljuk meg csupán azt, hogyan hatna mindez a jelenleg globálisan uralkodó társadalmi rendszerre, a magántőkék versenygazdaságára.

Nem kell új dolgokat felfedeznünk. A profitkényszer és ebből adódóan a tőkés gazdaság ciklikussága, válságai nem tűnnének el. Sőt, a válságok éppen hogy sűrűbbé válnának, ugyanis a globális FNA-val a tőke számára a béarány leszorításának lehetőségei beszűkülnének, mert a munka intenzitásának fokozását, a munkanap meghosszabbítását az FNA biztonságában élő emberek természetes ellenállása korlátozná. Ez annyit tesz, hogy a tőke növekvő mértékben lenne a termelékenység fokozására utalva, hogy egységnyi termék előállításához kevesebb élőmunkára, vagyis kisebb bérkiadásra legyen szüksége. Az élőmunka arányának csökkenésével a hozzáadott érték aránya is csökken, ezen belül a profité, amelyet nem ellensúlyozhatna a korábbiakhoz hasonló mértékben az értéktöbbletráta (a profit/bér arány, marxi terminológiával: a kizsákmányolási ráta) növelése. Így a profitráta süllyedése, vele a tőkék elértéktelenedése is gyorsulna. Az így keletkező válságokban megakadó termelést – mint mindig – csak a tőke lélegeztetőgépre kapcsolásával lehetne megoldani: állami pénzalapok, olcsó munkaerő. Ez vagy az FNA feladását követelné, vagy a tőke kényszerzubbonyába zárt termelőeszközök közösségi kézbe vételét: ha kell cukor, de a cukorgyár bezár, mert veszteséges, a cukrot azoknak kell előállítaniuk, akiknek a *cukorra* – és nem a belőle nyerhető profitra – van szükségük.

7. Konklúzió

Az FNA fenntarthatósága tehát globális bevezetése esetén is társadalmi formációváltást feltételez. Azt, hogy a költségek helyett a szükségletek

irányítsák a termelést, a gazdálkodás pedig a társadalom rendelkezésére álló munkaerőalap és a gondosan számba vett szükségletek viszonyán alapuljon. Ehhez az államnak fokozott mértékben a társadalom ellenőrzése alá kell kerülnie, vagyis osztálytartalmának meg kell változnia.

Mindezek alapján megválaszolhatjuk a korábban feltett kérdéseket.

1. Az FNA-t – ahogy mi azt értelmeztük dolgozatunk elején – azért nem vezették be eddig sehol, mert a tőke lételemével ellentétes. 2. Ezért nem az FNA felé, hanem éppen az ellenkező irányba mutat a kapitalizmus jóléti államának fejlődése. 3. Az FNA bevezetésének egy vagy akár több kapitalista országban éppen annyi az esélye, mint annak volt, hogy a francia arisztokrácia a közteherviselés (és így saját állama megmentése) érdekében lemond kiváltságairól.³⁴ 4. Semmi nem garantálja, hogy az FNA-t annak esetleges bevezetése után – ha máskor nem, hát a tőke első válsága idején – az aktuális kormány nem vonja vissza, vagy (ami ugyanaz) nem csökkenti. Ezt csak az akadályozhatná meg, ha az állam közvetlenül társadalmi irányítás alá kerül, ami viszont alapvető változásokat feltételez a tulajdonviszonyokban is.

Jelenti-e mindez azt, hogy az FNA-gondolatról le kell mondanunk? Semmiképpen sem. Az FNA biztosítaná, hogy mindenki alapvető emberi szükségletei szerint részesedjen a megtermelt jövedelemből, és képességei szerint vegyen részt a társadalmi újratermelési folyamatban, ugyanakkor az FNA – bér munkavállalás esetén – még a munka szerinti részesedés mozzanatát is tartalmazza. Mindez hatalmas előrelépés lenne az emberi társadalom fejlődésében. Az FNA a jövedelmek újraelosztására irányul, és innét is el lehet indulni. De tudomásul kell venni, hogy a jövedelmek ilyen újraelosztása – mint azt igyekeztünk bizonyítani – a tőke legelemibb tulajdonságába, a társadalmilag megtermelt jövedelem kisajátítására való törekvésébe ütközik.

Rövid történelmi visszapillantásunk azt a célt szolgálta, hogy rávilágítsunk: az osztálytársadalmi jólét iránti vágy már a kapitalizmus fogantatásánál is jelen volt, sőt magának a kapitalizmusnak a megszületését is csak ennek a társadalmi emancipációnak a vágya által fűtött eszmékkel mozgósítható tömegek biztosították. Thermidorral bekövetkező csatlódásukat a tőkerendszer elnyomása, majd – különösen a II. világháború utáni néhány évtizedben, és a hierarchikus globális kapitalizmus csúcsán álló országokban – a növekvő életszínvonal és a jóléti állam feledtette. A kapitalizmussal szemben alternatívát kínáló rendszernek éppen a nagy francia forradalom 200. évfordulóján bekövetkező bukása óta eltelt két és fél évtized fejleményei azonban milliók számára más tapasztalatokkal szolgálnak.

Korunkban a megtermelt és megtermelhető javak bősége alapján az FNA reálisan megalapozott, és a társadalmi progresszió élvonalának szerepét játssza. Ezért minden lehetséges társadalmi fórumon ismertetni, javasolni, sőt követelni kell. Nem árt azonban, ha tudjuk, hogy a kapitalizmus keretei között milyen objektív erők feszülnek ellene.

- ¹ A tanulmány a 104210 K jelű OTKA-projekt keretében folyó kutatás alapján készült.
- ² A terjedelmes és bonyolult számításokat tartalmazó anyag szerzőinek nevét örököstük meg e helyütt is: Bánfalvi István nyugdíjas szociálpolitikai szakértő, Havasi Éva szociológus, a KSH nyugdíjas statisztikai főtanácsadója, Jeney Sarolta közgazdász, Kovárik Erzsébet jogász, Radnai György nyugdíjas tanácsadó a Pénzügyminisztérium volt közigazgatási államtitkára, Rakovics Márton az ELTE mesterszakos hallgatója, Szikszainé Bérces Anna nyugdíjas költségvetési, társadalombiztosítási szakértő.
- ³ A LÉT kritikájához lásd Krémer Balázs: LÉT – és/vagy bér? *Beszélő*, 2014. január 28. (<http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/let-%E2%80%93-esvagy-ber>), valamint *Feltétel Nélküli Alapjövedelem (FNA) elfogadása elsősorban nem finanszírozási kérdés, hanem az emberképünk átalakítása*. Kalózpárt, 2014. január 15. (<http://kalozpart.org/2014/02/11/feltetel-nelkuli-alapjovedelem-fna-elsosorban-nem-finanszirozasi-kerdes>). Az utóbbiban foglalt részletes kritika lényege megegyezik azzal, amit e tanulmány szerzője a LÉT munkacsoportnak még 2013 novemberében eljuttatott.
- ⁴ Lásd Daniel Häni – Enno Schmidt: *Alapjövedelem – Filmesszé*. (<http://alapjovedelem.hu/index.php/film-alapjovedelem>); Wölflinger Orsolya: *A Feltétel Nélküli Alapjövedelemről – munkaerő-piaci hatásairól és bevezethetőségének magyarországi lehetőségeiről*. Szakdolgozat, Zsigmond Király Főiskola, Gazdaság és Vezetéstudományi Intézet, Budapest, 2014. 478 fős mintájában mindössze 5 százalék válaszolta, hogy többé nem dolgozna, viszont 26,6 százalék gondolta úgy, hogy mások nem dolgoznának. A megkérdezettek 56,3 százaléka ugyanott dolgozna tovább, mint jelenleg és 36,4 százaléka váltana munkát vagy munkahelyet. Az USA-ban 1968 és 1979 között végzett FNA-kísérletekben a ledolgozott óraszám 9 százalékkal csökkent, leginkább a családanyák körében (Rich Smith: A Radical Fix for the Social Safety Net: Replace It All With One BIG Idea. *DailyFinance*, 2013. október 3. (<http://www.dailyfinance.com/2013/10/03/radical-social-safety-net-fix-basic-income-guarantee>). Namíbiában 2008–2009-ben, Indiában 2011-ben zajlottak le kísérleti GMJ-programok. Mindegyik esetben nemcsak a lakosság jövedelmi, egészségi és mentális állapota javult, de nőtt a munkavállalás és az oktatási részvétel is (Wölflinger: i. m. 2014). A namíbiai program eredményeit azonban, ahol nem volt kontrollfalu, kétségbe is vonták (lásd Rigmar Osterkamp: Lessons from failure. D+C. 3rd May, <http://www.dandc.eu/en/article/disappointing-basic-income-grant-project-namibia>, 2013). Az indiai program tanulságai közül figyelemre méltó, hogy a munkavégzés kevésbé a bér munka, mint inkább az önfoglalkoztatás (földművelés, saját vállalkozás) felé tolódott el (Guy Standing: India's Experiment in Basic Income Grants. *Tracking Inequality*, Vol 3, (2013) No. 5, November, http://www.guystanding.com/files/documents/Global_dialogue_extract_India_BI_pilot_Nov_2013.pdf).
- ⁵ Lásd Krémer: i. m. 2014.
- ⁶ Carole Lang – Stefan Clauwaert – Isabelle Schömann: Working time reforms in times of crisis. *European Trade Union Institute Working Paper*, (2013) 4. Kutatásaik azt támasztják alá, hogy az európai kormányok által a válság óta kimódolt reformok csak jó ürügyet szolgáltattak a munkavállalók helyzetét tartósan rontó szabályok bevezetésére. Lásd még: Isabelle Schömann: Labour

law reforms in Europe: adjusting employment protection legislation for the worse? *European Trade Union Institute Working Paper*, (2014) 2. E szerint pedig az Európai Bizottság deregulációs doktrínája nemcsak ellentmond az EU foglalkoztatással kapcsolatos elsődleges és másodlagos joganyagának, de egyenesen hozzájárul a prekárius foglalkoztatás terjedéséhez, és más reformokkal együtt elszegényíti a dolgozókat, ami a sérti az EU alapszerződésében is lefektetett alapvető munkásjogokat.

- ⁷ *Quality of employment conditions and employment relations in Europe*. Eurofound, Dublin, 2013.
- ⁸ Lásd erről bővebben Julieta Elgarte: Az alapjövdelem és a nemi szerepek szerinti munkamegosztás összefüggései. *Esély*, 21. évf. (2010) 5. sz. 61–67.
- ⁹ Lásd pl. Wölflinger: i. m. 2014; LÉT: 25 – 50 – 75. *A LÉT. Ajánlat a magyar társadalomnak*. Készítette a „LÉT” független szakértő munkacsoport. Megjelent 2014. január 11-én a munkacsoport www.255075.hu honlapján; Háni–Schmidt: i. m. 2013. Az USA-ra végzett számítások szerint az adókedvezmények és segélyek eltörlése esetén nem lenne szükség adóemelésre ahhoz, hogy az univerzális alapjövdelem be lehessen vezetni. Lásd Misetics Bálint: Egy radikális társadalompolitikai reformgondolat. Előszó az Alapjövdelem – minimumjövdelem tematikus számhoz. *Esély*, 21. évf. (2010) 5. sz. 3–8.
- ¹⁰ A multiplikátorhatás kiszámítására tesz kísérletet Wölflinger: i. m. 2014.
- ¹¹ Catherine Bosley: World's Highest Minimum Wage on Ballot in Switzerland. *Bloomberg*, 2014. április 19. (<http://www.bloomberg.com/news/2014-04-13/world-leading-25-hourly-wage-floor-rolls-swiss-business-jobs.html>).
- ¹² Switzerland rejects world's highest minimum wage. *BBC online*, 2014. május 18. (<http://www.bbc.com/news/business-27459178>).
- ¹³ Az EU konzultatív szerve, amelynek véleményezési és javaslattevési joga van az Európai Tanács és az Európai Parlament felé. Az európai civil szféra hangját hivatott képviselni. Munkaadók és munkavállalók szervezetei is képviseltetik magukat a bizottságban.
- ¹⁴ A civil kezdeményezés intézményét a 2007-ben megalkotott és 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés hozta létre. Ez a szerződés az Unió demokratikusabbá, szolidárisabbá, és működésének hatékonyabbá válását célozta.
- ¹⁵ *European Citizens' Initiative for an Unconditional Basic Income*. Statistics, 2013. (<http://basicincome2013.eu/en/statistics.htm>).
- ¹⁶ Stefanos Evripidou: *President pledges a 'Guaranteed Minimum Income'* UPDATED. CyprusMail. 2013. július 27. (<http://cyprus-mail.com/2013/07/27/president-pledges-a-guaranteed-minimum-income-updated/>).
- ¹⁷ *European Year for Combating Poverty and Social Exclusion (2010)*. Decisions adopted jointly by the European Parliament and The Council. Decision No 1098/2008/Ec of The European Parliament and of The Council of 22 October 2008. *Official Journal of the European Union*. 2008. november 7. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:298:0020:0029:EN:PDF>).
- ¹⁸ Eurostat/Statistics by theme/Income and living conditions.
- ¹⁹ 1995-ben jelent meg Van Parijs első jelentős könyve, amelynek már a címe is jól összefoglalja az FNA lényegét: *Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism?* (Valódi szabadságot mindenkinek: Mi igazolhatja a kapitalizmust, ha valami igazolhatja egyáltalán?)

- ²⁰ Basic Income European Network. 2004-ben a BIEN túlélté Európa határait és nevét Basic Income Earth Networkre változtatta. 2004 óta alapjövedelem-hálózat működik Észak-Amerikában (az USA-ban és Kanadában is), Argentínába és Ausztráliában is.
- ²¹ *Summary of Dividend Applications & Payments*. Department of Revenue, Permanent Fund Division. (<http://pfd.alaska.gov/DivisionInfo/SummaryApplicationsPayments>). Az olajban szintén gazdag Egyesült Arab Emírátsokban – kérvényezésre – ennél bőkezűbben osztja a pénzt az állam, pontosabban a sejk, ez azonban távol áll az FNA-tól. A kérelmezés-adományozás tradíciója a beduin törzsi múltból származik, a sejk adományokkal vásárolja meg az alattvalók hűségét. A juttatásokban csak az emíráts állampolgárai részesülhetnek, akik a lakosság egyötödét (Dubai-ban 3 százalékát) teszik ki. A többiek ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező, a helyi viszonyokhoz képest rosszul fizetett vendégmunkások (Matthew Brown: U.A.E.'s Drive for Emirati-Run Economy Is Thwarted by Handouts. 2007. október 3. (<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=axmdijbZMi5k>). Lásd még: *Society, social welfare* (<http://www.uaeinteract.com/society/welfare.asp>). és *New website shows benefits and services available for UAE citizens* *The National staff*. 2014. február 12. (<http://www.thenational.ae/uae/government/new-website-shows-benefits-and-services-available-for-uae-citizens>).
- ²² Lásd bővebben *About Basic Income*. History of Basic Income. *Basic Income Earth Network (BIEN)*, 2014. június 25. (<http://www.basicincome.org/bien/aboutbasicincome.html>) és Yannick Vanderborght: *Universal Basic Income in Belgium and the Netherlands: Implementation Through the Back Door?* European University Institute, Florence, Department of Political and Social Sciences. *EUI Working Paper SPS* (2004) No. 4. (<http://cadmus.eui.eu/bitstream/id/1687/sp2004-04.pdf>).
- ²³ 1936-ban jelent meg Keynes fő műve (*A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*), ami egészen az 1970-es évek végéig meghatározta a fejlett kapitalista és fejlődő országok sorának gazdaságpolitikáját.
- ²⁴ Lásd bővebben BIEN és Philippe Van Parijs: *Basic income: A simple and powerful idea For the 21st century*. Background paper. Basic Income European Network VIIIth International Congress, Berlin, 6-7 October 2010. (<http://www.basicincome.org/bien/pdf/2000VanParijs.pdf2000>).
- ²⁵ „all the citizens should share in the yield of this common heritage”. Idézi G. D. H. Cole 1944-es művét a BIEN.
- ²⁶ Karl Marx: *Levél Friedrich Adolf Sorgéhoz*. 1881. június 20. MEM 35, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 187–188 (1976 [1881]) meg is jegyezte, hogy George nem érti a többletérték fogalmát, és emlékeztetett arra, hogy Amerikában, ahol a szabad föld nagy mennyiségben állt rendelkezésre, a kapitalizmus és vele a munkásosztály elnyomorodása gyorsabban bontakozott ki, mint bárhol másutt.
- ²⁷ Megjegyezzük, hogy ezért naiv és félrevezető a „nemnövekedés” követelése a *kapitalizmus* körülményei között. Bár kétségtelenül igaz, hogy ma már akár globálisan sem növekedésre, hanem a termelés szerkezeti-minőségi fejlesztésére van szüksége az emberiségnek, a termelőeszközök magántulajdonára épülő rendszerben *magának a rendszernek a lényegi tulajdonságai miatt* ennek megvalósítása lehetetlen.
- ²⁸ Eurostat/Statistics by theme/National accounts/GDP and main components. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database).

- ²⁹ The Euro Plus Pact – Stronger Economic Policy Coordination For Competitiveness and Convergence. In *European Council 24/25 March Conclusions*. 2011, Brussels, 20 April 2011, EUCO 10/1/11 REV 1, CO EUR 6 CONCL 3, Annex I. (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/120296.pdf).
- ³⁰ A gazdasági és politikai hatalom összefüggéséről, az amerikai és európai nagytőke és a politika összefonódásáról, a nagytőke lobbitevékenységéről lásd részletesebben Artner Annamária: Tőkemegtérülés, bérmunka és demokrácia. *MTA KRTK Világgazdasági Intézet Műhelytanulmányok* (2014) No. 104.
- ³¹ Eurostat Online. Statistics by theme/ Annual government finance statistics/ Government revenue, expenditure and main aggregates. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/data/database).
- ³² In Europe's Tax Race, It's the Base, Not the Rate, That Counts. (Reuters) 2013. február 18. (<http://www.cnn.com/id/100467344>).
- ³³ Szalai Erzsébet: A rendszerváltás mérlege. A kelet-európai újkapitalizmus válsága – a magyar példa. *Köz-Gazdaság*, V. évf. (2010) No 4.137–164. (35) megállapítja, hogy a jóléti államokban a fogyasztásra való ösztönzés a hatalomgyakorlás egyik eszközévé vált: „a fogyasztói vágyak felkeltésén alapuló manipuláció” a hatalom finomabb technikái közé tartozik.
- ³⁴ Az „arisztokrácia lázadásá”-ról, előjogainak a végtelenségig való védelméről lásd Albert Soboul: *A francia forradalom története 1789–1799*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989 (1983).

